

VRIJWILLIGE TERUGKEER

MOEILIK ONDERWERP, MOGELIJKE TOEKOMSTPISTE

eerste stappen naar een integrale begeleiding in de asielopvang

december 2010

INHOUDSTAFEL

INLEIDING	4
WAT BETEKENT TERUGKEER VOOR BEGELEIDERS EN WAAROM IS HET MOEILIK OM EROVER TE SPREKEN?	6
WAT BETEKENT TERUGKEER VOOR ASIELZOEKERS EN WAAROM IS HET BELANGRIJK OM EROVER TE SPREKEN?	9
WAT KAN BEGELEIDERS HELPEN OM TERUGKEER TE BESPREKEN TIJDENS DE BEGELEIDING VAN ASIELZOEKERS?	13
REFLECTIE ROND DE BELEIDSVISIE VAN VLUCHTELINGENWERK EN CIRÉ OVER EEN INTEGRALE BEGELEIDING IN DE ASIELOPVANG	19
BESLUIT	23

INLEIDING

Dit rapport is het resultaat van een jaar werk met maatschappelijke begeleiders werkzaam in de verschillende opvangstructuren voor asielzoekers verspreid over België, waarbij de vraag gesteld werd: 'welke plaats moet terugkeerbegeleiding krijgen in de alledaagse begeleiding van asielzoekers?'. Dit werk werd uitgevoerd door Vluchtelingenwerk Vlaanderen en CIRÉ (Coordination et Initiatives pour Réfugiés et Etrangers) en vond plaats in het kader van het CRI-Belgium project, met de steun van het Europees Terugkeerfonds.

Vluchtelingenwerk en CIRÉ werkten de voorbije jaren op verschillende niveaus rond vrijwillige terugkeer. Op operationeel niveau voerde Vluchtelingenwerk in 2005 en 2006 een kleinschalig terugkeerproject uit met als terugkeerland de Russische federatie en zette Vluchtelingenwerk verschillende projecten op rond landeninformatie (CRI – Country of Return Information 2006-2009). Ook CIRÉ voerde terugkeer- en reïntegratieprojecten uit ("Programme de retour volontaire et réinsertion positive", 1998-2003 en "Programme d'accompagnement à la réinsertion au pays d'origine", 2006-2008) en was bovendien ook partner in het CRI project van Vluchtelingenwerk (2006-2009).

Op beleidsniveau ontwikkelden Vluchtelingenwerk en CIRÉ een beleidsnota rond vrijwillige terugkeer (2005), met een concreet voorstel voor de praktische organisatie van een structureel ingebed programma voor vrijwillige terugkeer.

Algemeen stellen we vast dat het aanbod van ondersteuning bij terugkeer en reïntegratie de laatste jaren duidelijk versterkt is (al is er nog vooruitgang mogelijk), maar dat weinig vooruitgang werd geboekt op het vlak van de begeleiding van potentiële terugkeerders voordat zij een beslissing tot terugkeer hebben genomen. Veel begeleiders vinden het nog steeds heel moeilijk om de optie vrijwillige terugkeer aan bod te laten komen tijdens hun begeleiding. Dit thema wordt gezien als iets dat de vertrouwensrelatie met de cliënt kan beschadi-

gen. Daarnaast wordt vrijwillige terugkeer vaak niet gezien als een duurzame oplossing, onder andere omdat een globale evaluatie van de programma's tot reïntegratie in de thuislanden, voorlopig ontbreekt.

De beslissing tot terugkeer is soms een lang proces. Maar wanneer iemand dan uiteindelijk heeft beslist om terug te keren leert de ervaring van de reïntegratiepartners (Caritas en IOM) ons dat het voor die persoon dan ineens snel vooruit moet gaan. Dit heeft als gevolg dat de dienstverleners reïntegratie weinig tijd hebben om alle nodige informatie te verzamelen en de betrokkene bij te staan om een reïntegratieplan op te stellen. Een slecht voorbereide nieuwe start in het thuisland, op praktisch of op psychologisch vlak, kan leiden tot een mislukking van het reïntegratieproces en dus tot een niet-duurzame terugkeer.

Op een vroeger moment, samen met de migrant de optie van vrijwillige terugkeer overwegen kan dus bijdragen tot een meer geïnformeerde keuze en een meer duurzame terugkeer.

Daarnaast hebben ervaringen uit het buitenland¹ ons geleerd dat je best kan investeren in een begeleiding die aandacht heeft voor de mogelijkheden tot legaal verblijf maar ook voor de optie van terugkeer. Dit kan zo immers tot een humaner en duurzamer terugkeerbeleid leiden, waarin detentie en gedwongen repatriëring eerder de uitzondering zijn dan de regel.

Vluchtelingenwerk en CIRÉ zijn fervente voorstanders van deze aanpak en pleiten daarom ervoor om zo'n integrale begeleiding ook in het Belgische opvangsysteem te introduceren. De kern van onze visie is dat er geïnvesteerd wordt in een psychosociale begeleiding op maat van de asielzoeker. Dit is een begeleiding waarin aandacht wordt besteed aan het verhaal van de persoon, waarin alle mogelijke uitkomsten van zijn procedure worden uitgelegd, en waarin de persoon tijdens en ook na afloop van de asielprocedure wordt bijgestaan in het zoeken naar een realistische toekomstpiste, zowel bij een positieve als bij een negatieve uitkomst van de procedure. Bij deze visie wordt vrijwillige terugkeer dus ook vanaf het begin als een mogelijke piste voorgesteld.

Opdat zo'n integrale begeleiding effectief zou kunnen werken zijn er belangrijke randvoorwaarden. Deze voorwaarden worden gedetail-

¹ zoals Zweden en Australië

leerd toegelicht in de beleidsnota van Vluchtelingenwerk "Een integrale omkadering in de asielopvang"². Zo is het noodzakelijk dat de verblijfsprocedures (asiel, regularisatie, gezinshereniging) kwaliteitsvol en transparant zijn. Begeleiders moeten ook voldoende tijd hebben om te besteden aan zo'n intensieve begeleiding, vooral in het geval van een negatieve uitkomst van de verblijfsprocedure. Het garanderen van deze randvoorwaarden ligt duidelijk in de handen van de overheid en daarom zetten Vluchtelingenwerk en CIRÉ zich in op beleidsniveau rond dit thema.

Tegelijkertijd worden begeleiders in de eerste lijn al geconfronteerd met situaties van mensen die te horen krijgen dat ze niet in België mogen blijven, van mensen die het lange wachten op een beslissing beu zijn of nog van mensen die teleurgesteld zijn in de "Belgische ervaring" en iets anders hadden verwacht. Voor sommigen onder hen kan vrijwillige terugkeer dan een reële toekomstoptie zijn. Veel begeleiders echter vragen zich af hoe ze dit onderwerp ter sprake moeten brengen.

Deze vraag speelde een belangrijke rol in het CRI-B project. We wilden in eerste instantie bekijken wat de huidige ervaringen en praktijken van de begeleiders waren in verband met spreken over vrijwillige terugkeer. We wilden ook de weerstanden analyseren tegenover het thema. Daarnaast wilden we meer inzicht geven aan begeleiders rond de psychosociale aspecten van terugkeer bij asielzoekers en vluchtelingen. Ons doel was om hierdoor tenminste een deel van de weerstanden tegenover het thema uit de weg te ruimen. Tenslotte wilden we ook een intervisiemoment aanbieden aan begeleiders om na te denken over terugkeer binnen hun concrete dossiers.

We gingen aan de slag met kleine groepen van maximum tien begeleiders. Langs Nederlandstalige kant werden er drie groepen gevormd: één met begeleiders van de opvangpartners van Vluchtelingenwerk³ en twee met begeleiders van Lokale Opvang Initiatieven (LOI)⁴. Langs Franstalige kant werd er een gemengde

groep gevormd met begeleiders van LOI's⁵, van centra van het Franstalige Rode Kruis en van een eerstelijnsdienst voor hulp aan nieuwkomers, SAMPA. Met al deze groepen werd een traject afgelegd van drie bijeenkomsten (respectievelijk een halve dag, een hele dag en nog eens een halve dag).

Naast deze werkgroepen werden ook nog drie thema-avonden voor vrijwilligers georganiseerd in Hasselt, Gent en Antwerpen. Dit waren lichtere sessies van één avond, waarin vooral gefocust werd op de bestaande weerstanden en op een inleiding tot de psychosociale aspecten van terugkeer bij asielzoekers. Na de eerste avond vroeg een van de groepen om toch een tweede bijeenkomst te organiseren om casussen te bespreken.

Langs Franstalige kant werd een korter traject in twee sessies van 4 uur georganiseerd voor begeleiders van "Pag-Asa", een organisatie die voornamelijk werkt met slachtoffers van mensenhandel. Daarnaast werd er ook afzonderlijk afgesproken met opvangpartners van CIRÉ zoals "Aide pour les Personnes Déplacées" en "Cap Migrant" om hun succesvolle ervaringen en methoden rond de begeleiding van potentiële terugkeerders te analyseren.

Met de groepen die het hele traject van drie bijeenkomsten aflegden, werd ook de visie rond integrale begeleiding van Vluchtelingenwerk besproken, zoals ze beschreven is in de nota "Een integrale omkadering in de asielopvang". De bedoeling hiervan was om de mening van begeleiders op het terrein te horen, wat natuurlijk van enorm belang is voor de vertaling van de visie naar de praktijk.

In dit rapport beschrijven we dit werkproces. Een samenvatting van het theoretische gedeelte wordt aangevuld met enkele reflecties, voorbeelden, en twijfels van de deelnemers. We hopen dat dit ook nuttige lectuur kan zijn voor andere begeleiders die zich vragen stellen over de plaats van terugkeer in hun dagelijkse begeleidingspraktijk.

2 Te downloaden op <http://www.vluchtelingenwerk.be/bestanden/EEN-INTEGRALE-OMKADERING-IN-DE-ASIELOPVANG.pdf>

3 Begeleiders van de volgende organisaties hebben deelgenomen: Caritas, CAW de Mare, CAW Artevelde, CAW Visserij, SeSo.

4 Begeleiders van de volgende LOI's in Vlaanderen hebben deelgenomen: Mol, Puurs, Rupelmonde, Edegem, Tongeren, Ieper, Waregem, Roeselare, Nieuwpoort.

5 Begeleiders van de volgende LOI's in Wallonië hebben deelgenomen: LOI Villers le Bouillet, LOI Braine le Château, LOI Profondeville, LOI Tournai, OCMW Sambreville

WAT BETEKENT TERUGKEER VOOR BEGELEIDERS EN WAAROM IS HET MOEILIK OM EROVER TE SPREKEN?

Om over terugkeer te spreken is het in eerste instantie belangrijk om te definiëren wat men met dit woord bedoelt.

Tijdens de eerste bijeenkomst van de werkgroepen werd aan de begeleiders gevraagd om, zonder diep na te denken, op te schrijven wat in hun gedachten opkwam als ze het woord "terugkeer" hoorden.

Volgende associaties kwamen regelmatig terug: "angst", "schaamte", "verlies", "gevaar", "gedwongen", "moeilijk", "mislukking/faling", "onmogelijk", "verzet", "dood", "onmogelijke reïntegratie", "nergens terug kunnen", "teleurstelling", "afwijzing door de gemeenschap en familie", "gevangenissen", "kwetsbaarheid", "identiteitsverlies".

Daarnaast bleek terugkeer ook vragen op te roepen, bijvoorbeeld over de situatie in het land van herkomst: "is het echt veilig?", "is er gevaar bij aankomst?", "gaat men niet aangehouden worden?", "is er werk?", "hoe is de economische situatie?", "kan men daar echt een toekomst opbouwen?", "zullen de kinderen naar school kunnen gaan?", "zijn de nodige medische zorgen aanwezig?", "wat gaat die persoon terugvinden?"

In alle groepen stelden begeleiders zich de vraag of de terugkeer voor mensen die de keuze niet hebben om in België op een wettige manier te verblijven wel echt vrijwillig kan verlopen.

In mindere mate kwamen ook de volgende begrippen aan bod: "familie", "nieuwe start", "hereniging thuis", "een volwaardige plaats in

de maatschappij", "reïntegreren en opnieuw kunnen werken", "weer een gerespecteerd iemand kunnen zijn".

Uit deze oefening blijkt dus dat in alle groepen het woord "terugkeer" voornamelijk met negatieve gevoelens en ideeën wordt geassocieerd, wat al een eerste verklaring geeft voor de moeite die men heeft om over vrijwillige terugkeer te spreken. Verschillende deelnemers gaven bovendien aan het emotioneel moeilijk te vinden om over het thema terugkeer te spreken. Om dit verder te expliciteren werd aan de begeleiders gevraagd om op te lijsten wat hun weerstanden tegenover het thema terugkeer waren en wat het voor hen moeilijk maakte om daarover met hun cliënten te spreken. Tijdens de daaropvolgende discussie kwamen de volgende elementen aan bod.

Gevoel van verantwoordelijkheid en beperkte kennis van de situatie in het land van herkomst

In alle groepen kwam aan bod dat begeleiders een gevoel van verantwoordelijkheid hebben ten opzichte van hun cliënten, hun veiligheid en hun toekomst. Dit gevoel wordt ook meestal door de cliënten zelf gegeven. Cliënten willen, volgens de begeleiders, geholpen worden om in België te blijven, niet om terug te gaan. Begeleiders beseffen natuurlijk ook wel dat in sommige gevallen een verblijfsvergunning onwaarschijnlijk is en dat de enige mogelijke toekomst voor deze personen in België een onwettig verblijf is. Met deze mensen zouden ze ook wel de optie terugkeer willen bespreken, maar ze geven aan dat hun kennis over de situatie in de thuislanden te beperkt is om hen in staat te stellen om de optie terugkeer met een gerust gemoed voor te stellen. Juist omdat ze zich verantwoordelijk voelen voor het welzijn van hun cliënten, zouden ze graag de zekerheid willen hebben dat het in het land van herkomst veilig is en er voldoende mogelijkheden zijn om effectief een toekomst op te bouwen.

"Wie ben ik?" en "Illegaal in België is nog altijd beter dan legaal in het thuisland"

De vraag "wie ben ik om terugkeer voor te stellen?" kwam ook regelmatig aan bod. Begeleiders geven met andere woorden een soort schuldgevoel aan. Hun cliënten hebben, om verschillende redenen, beslist om zo veel kilometers af te leggen en meestal ook zo veel geld te investeren om in België te raken, hoe kunnen

begeleiders hen dan aanraden dat het beter is terug te gaan. Sommige begeleiders geven aan zich bijna te schamen om zo'n voorstel te doen. Dit heeft te maken met een schuldgevoel omwille van de ongelijkheid tussen de situatie waarin begeleiders zelf leven (een veilig land, stabiel werk, voldoende middelen) en die waar de cliënten vandaan komen.

Het idee dat onwettig in België verblijven meestal toch beter is dan legaal wonen in de herkomstlanden is algemeen gedeeld. Sommige begeleiders zeiden ook dat ze in de situatie van hun cliënten hoogstwaarschijnlijk ook niet terug zouden willen. Hoe kunnen ze dan iets voorstellen dat ze zelf niet zouden doen?

“Cliënten willen het er niet over hebben” – “spreken over terugkeer beschadigt de vertrouwensrelatie”

Begeleiders ondervinden dat gesprekken rond terugkeer regelmatig afgeblokt worden door de cliënten zelf. Ze willen het niet horen, ze willen in België blijven en ze hopen altijd op een positieve beslissing in beroep of op een nieuwe asielaanvraag of regularisatie. Als begeleiders dan de optie terugkeer willen bespreken wordt dat slecht ontvangen. Spreken over terugkeer wordt niet gezien als “hulp” en wordt vaak geïnterpreteerd door de cliënt alsof de begeleider zelf hen wil terugsturen. De vertrouwensrelatie, die noodzakelijk is binnen de begeleiding, wordt dan beschadigd. Een vertrouwensrelatie opbouwen neemt veel tijd in beslag. Als begeleiders verschillende negatieve ervaringen hebben gehad met het bespreken van vrijwillige terugkeer zijn ze niet echt geneigd om dat nog te doen met andere cliënten. Spreken over terugkeer wordt op die manier een soort taboe.

Begeleiders die niet alleen in de asielopvang werkten maar ook in functies waar ze mensen veel minder intensief begeleidden (onthaal, transituizen...), gaven aan dat het moeilijk is om een gevoelig thema zoals terugkeer te bespreken met cliënten die men maar een keer of sporadisch ziet. Om een bewuste en geïnformeerde beslissing te garanderen, zijn meerdere ontmoetingen nodig.

Dualiteit hulpverlener en uitvoerder

Begeleiders vinden het vaak al moeilijk om hun cliënten duidelijk te maken dat zij geen beslissingen nemen rond hun asiel- of regularisatieaanvraag en dat ze dus niet verantwoordelijk zijn voor het feit dat ze niet in België mogen

blijven. Ze bevinden zich vaak ook in een moeilijke positie tussen hulpverlener en uitvoerder van beslissingen die ze niet genomen hebben: enerzijds is het hun taak om de cliënten bij te staan, anderzijds zijn begeleiders van de asielopvang ook degenen die personen uit de opvang moeten zetten als de procedure afgelopen is. Praten over “vrijwillige terugkeer” met mensen die eigenlijk geen andere keuze hebben wordt ook dan soms gezien als het uitvoeren van een beleid waarmee de begeleiders niet noodzakelijk akkoord gaan.

Gebrek aan kennis over de bestaande programma's van ondersteuning van vrijwillige terugkeer

Verschillenden deelnemers gaven aan niet voldoende op de hoogte te zijn van het bestaande aanbod aan ondersteuning voor vrijwillige terugkeer (REAB programma). Meestal weten begeleiders wel dat IOM en Caritas International deze ondersteuning aanbieden maar heerst er verwarring over hoe beide organisaties dit invullen. Ook voor wie het REAB programma in groten lijnen kent, is het moeilijk om op de hoogte te blijven van de verschillende projecten en dus ook te weten dat Caritas en IOM bijvoorbeeld versterkte reïntegratieprogramma's aanbieden voor bepaalde landen of bepaalde kwetsbare groepen. De begeleiders vinden dit een gemiste kans, want in de ervaring van sommige begeleiders kan deze ondersteuning doorslaggevend zijn voor de beslissing van de cliënten.

Onduidelijk en ontransparant beleid rond verblijf en terugkeer

Het onduidelijke en vaak ontransparante beleid rond verblijf en terugkeer wordt genoemd als een van de elementen die het moeilijk maakt om over vrijwillige terugkeer te spreken.

De onduidelijkheid die er lang heerste rond regularisatie en de regularisatiecampagne die daarop volgde hadden als gevolg dat veel mensen nog in afwachting zijn van een beslissing. Bovendien stelde de regularisatiecampagne geen duidelijke regels voor de toekomst vast. Veel migranten die tijdens de campagne niet in aanmerking kwamen geloven daarom dat er ooit een nieuwe regularisatie zal komen. Deze mensen willen wachten, al is het in een zeer precare situatie, omdat ze vinden dat ze niets meer te verliezen hebben.

Veel begeleiders merken op dat de focus van het beleid heel sterk op gedwongen terug-

keer blijft en dat vrijwillige terugkeer amper genoemd wordt door de media of de politiek. Terugkeer wordt ook door de politiek gebruikt als een soort straf en gaat vaak gepaard met gesloten centra. De toekomst van de migranten in kwestie is daarbij nauwelijks van tel. Daarom is er wantrouwen, ook bij begeleiders, als dezelfde overheid dan vrijwillige terugkeer promoot. Dit wordt versterkt door het feit dat men ook over vrijwillige terugkeer spreekt wanneer mensen met de ondersteuning van het REAB programma vanuit een gesloten centrum terugkeren.

Gebrek aan een methodiek om terugkeer te bespreken

De begeleiders van alle groepen gaven aan dat ook het gebrek aan methodiek het moeilijk maakt voor hen om terugkeer te bespreken. Elke begeleider en elke opvangstructuur doet het op zijn eigen manier - als het überhaupt gedaan wordt.

Begeleiders stellen zich vragen over wat het juiste moment is om over terugkeer te spreken: ze vragen zich af of ze moeten wachten tot de cliënt het zelf aan bod brengt, of dat ze best het thema proactief voorstellen. Daarom hebben begeleiders nood aan bepaalde technieken om een gesprek over terugkeer te kunnen beginnen en zo om te kunnen gaan met de mogelijke weerstand van de cliënt.

Structurele problemen

Naast de bovengenoemde elementen die direct te maken hebben met het thema terugkeer, noemden de begeleiders nog andere punten die het voor hen moeilijk maken om over terugkeer te praten.

De taalkloof werd bijvoorbeeld in alle groepen genoemd als element dat een gesprek rond een gevoelig onderwerp als terugkeer heel moeilijk maakt. Om dit op te lossen wordt er gewerkt met tolken, maar dit brengt soms extra moeilijkheden, zoals het gebrek aan tolken voor specifieke talen, het gebrek aan vertrouwen in de tolk, het feit dat de tolk verandert, het feit dat de discussie niet rechtstreeks kan plaatsvinden, ...

Ook de werklast en het gebrek aan tijd werden door iedereen aangeduid als zeer problematisch. Het aantal dossiers dat een begeleider moet opvolgen varieert in de verschillende opvangstructuren. Een dossier kan bovendien een familie van zes mensen omvatten en in principe

moet een begeleider aandacht hebben voor alle leden van zo'n gezin. De frequentie van de afspraken tussen begeleider en cliënten en de taken van de begeleider variëren ook voor de verschillende opvangstructuren (ngo's, kleine of grote LOI's, collectieve centra).

Begeleiders geven over het algemeen aan dat hun tijd opgeslorpt wordt door het regelen van praktische zaken en dat er zo geen tijd overblijft voor echte begeleiding.

Nog een obstakel vindt men het feit dat een asielzoeker meestal met veel verschillende actoren in contact is zoals de opvangstructuur, de advocaat, de voogd, de trajectbegeleider, dokter en de psycholoog. Vaak is er gebrek aan coördinatie tussen deze verschillende actoren waardoor het kan gebeuren dat de betrokkene hierdoor verschillende boodschappen krijgt. Bovendien moet de cliënt telkens opnieuw zijn verhaal vertellen, wat psychologisch heel zwaar kan zijn.

Tenslotte vinden begeleiders dat de kortere procedure en de organisatie van de opvang in twee fasen (eerst vier maanden in grootschalige opvang, daarna kleinschalige opvang) het moeilijker maakt om een vertrouwensrelatie op te bouwen. Het doorgeven van informatie van de eerste opvangstructuur naar de tweede verloopt niet altijd op een goede manier waardoor er belangrijke achtergrondinformatie over de asielzoeker in kwestie wordt gemist.

WAT BETEKENT TERUGKEER VOOR ASIELZOEKERS EN WAAROM IS HET BELANGRIJK OM EROVER TE SPREKEN⁶?

Terugkeer: een negatief begrip?

Zoals eerder vermeld riep de term "terugkeer" tijdens de associatie-oefening met de begeleiders vooral negatieve associaties op. Toch kwamen er ook positieve reflecties naar boven zij het in mindere mate. Er kwamen dan begrippen als "familie", "nieuwe start", "toekomst", "mogelijkheid om iets opnieuw op te bouwen" en "mogelijkheid om opnieuw iemand te worden" aan bod.

Om te begrijpen wat terugkeer kan betekenen voor asielzoekers en andere migranten is het belangrijk om het woord terugkeer ook in zijn

oorspronkelijke, niet gepolitiseerde betekenis te begrijpen.

Het woord terugkeer betekent heel simpel "teruggaan naar waar men vandaan komt"/ "teruggaan naar iets dat bekend is". De oorspronkelijke betekenis van het woord terugkeer is dus helemaal niet negatief, integendeel. Het woord terugkeer houdt ook een emotionele lading in. Dit heeft te maken met de emotionele connectie die mensen voelen ten aanzien van hun thuisland, de achtergebleven familie, hun oorspronkelijke cultuur en waarden, de gemeenschap en de plaats die ze in die gemeenschap hadden of hadden kunnen bereiken.

Heimwee en nostalgie

Alle migranten hebben heimwee en denken vaak nostalgisch terug aan hun thuisland, aan hun verleden.

Dit is herkenbaar in zinnen als "ik mis de keuken van mijn land", "ik herinner me het eten van mijn grootmoeder", "in mijn thuisland was ik 'iemand' ", "ik herinner me de kleuren en geuren van de straat waar ik woonde", "ooit zal ik teruggaan naar mijn dorp", ... Door heimwee en nostalgie kunnen migranten een band behouden met hun thuisland. Hierdoor drukken ze eigenlijk de wens om terug te gaan uit.

Dit betekent niet noodzakelijk dat ze deze wens ooit zullen concretiseren, maar het geeft hen wel de kracht om vol te houden in een vreemd land. Voor asielzoekers, mensen die geen andere keuze hadden dan op de vlucht te slaan is het verlaten van hun thuisland zeer pijnlijk. Ze stellen zichzelf gerust met de gedachte dat ze hun land snel terug zullen zien. Dit verzacht voor hen de pijn van hun vertrek. Ze voelen zich dan ook minder schuldig tegenover hun achterblijvende familie en gemeenschap.

The myth of return

In de vakliteratuur spreekt men over "the myth of return": het fenomeen waarbij migranten vasthouden aan het idee om terug te gaan naar hun thuisland en dit idealiseren. Ze zijn ervan overtuigd dat ze ooit terug zullen gaan en dat alles terug beter zal zijn in het land van herkomst. Ze denken alles terug te vinden wat ze moesten achterlaten en iedereen zal daar op hen aan het wachten zijn. Door de pijnlijke ervaring van hun migratie blijven enkel nog de mooie en positieve herinneringen aan hun land overeind.

6 De inhoud van dit hoofdstuk is gebaseerd in eerste instantie op een vorming rond de psychosociale aspecten van terugkeer georganiseerd voor de medewerkers van het project CRI-B. Deze vorming werd gegeven door Francine Dal, psychologe en directrice van het opvangcentrum voor asielzoekers CARDA, Croix Rouge. Daarnaast hebben we ons op de volgende vakliteratuur gebaseerd: *Syllabus des formations* – Projet FER 2007-2008 – Cellules de Prévention – Croix-Rouge ; *Assistance psychosociale et thérapeutique des demandeurs d’asile* (2006) Croix-Rouge ; *Chemin de l’exil, vers une identité ouverte* (2009), Tourn, L., Campagne Première, Paris; *Comprendre et soigner le trauma en situation humanitaire* (2003), C. Lachal, L. Ouss-Rangaert, M. Moro - Dunod, Paris ; *Petit Manuel de psychothérapie des migrants* (1995), Nouvelle Revue d’Ethnopsychiatrie, La Pensée Sauvage, Grenoble ; *Terugkeer een levenslang dilemma – methodiek voor psychosociale ondersteuning van vluchtelingen* (2000) – P. Schell, P. Muller, Pharos, Utrecht ; *Zorgen over terugkeer – terugkeermigratie met gezondheidsproblemen* (2004) – D. Engelhard, Pharos, Utrecht ; *Angst voor terugkeer – quick scan naar het psychosociale welzijn van ama’s in relatie tot het terugkeerbeleid* (2003) – D. Engelhard, Pharos, Utrecht ; *The Psychosocial aspects of repatriation of former Yugoslavian refugees and displaced persons* (1996), Pharos, Utrecht ; *Praktische Gids zelfstandige terugkeer* (2005), T. Van Eykeren, Vluchtelingenwerk Vlaanderen

Velen onder hen zeggen dat ze terug zullen gaan wanneer ze een verblijfsstatuut in België hebben gekregen. In de meeste gevallen krijgen ze geen verblijfsstatuut en voor sommigen zal de situatie in het thuisland nooit veilig genoeg zijn om terug te keren. Bovendien slepen de verblijfsprocedures meestal lang aan. Migranten verblijven daardoor langer dan verwacht in het gastland en ze veranderen. De jaren glijden voorbij en na een tijdje weet de migrant niet of hij zal kunnen reïntegreren in het land dat ooit zijn thuis was. Het plan om terug te gaan wordt dus voor velen een mythe.

De plaats van terugkeer in de verschillende fasen van het leven van een vluchteling

Men kan 5 fasen identificeren in het leven van een vluchteling: de breuk met het gewone leven en de beslissing om te vertrekken; de vlucht en opvang in eigen regio; de opvang in het gastland en de asielprocedure; de toekenning van een verblijfstatuut of de afwijzing van de procedure en de fase van terugkeer en reïntegratie. De terugkeer-thematiek is, impliciet of expliciet, aanwezig in alle fasen.

Let wel: voor migranten die geen asielzoekers zijn, kunnen de verschillende fasen een beetje anders verlopen. Toch denken alle migranten impliciet of expliciet aan terugkeer op vergelijkbare manier.

Fase 1: de breuk met het gewone leven en de beslissing om te vertrekken

Men komt op verschillende manieren tot de beslissing om het eigen land te verlaten. Sommigen bereiden het vertrek lange tijd voor, ze plannen hun reis en houden daarbij rekening met de verschillende mogelijkheden en maken voor zichzelf een toekomstplan. Anderen moeten heel snel vertrekken uit gevaar voor hun leven en hebben geen tijd om een plan te maken. Vanaf het moment dat deze vluchtelingen hun land verlaten denken ze er al aan, bewust of onbewust, zo snel mogelijk terug te keren.

Al in dit stadium voelen zij een soort ambivalentie: enerzijds willen ze vertrekken naar een land dat hen zal beschermen en hen alles zal geven dat ze in hun eigen land niet hebben. Anderzijds doet het pijn dat ze hun thuisland moeten verlaten zonder te weten of ze ooit terug zullen komen. Ze voelen een angst voor het onbekende en vrezen dat ze hun plannen niet waar zullen kunnen maken. Het denken aan te-

rugkeer op dit moment verzacht de pijn van het gedwongen vertrek.

Fase 2: vlucht en opvang in de eigen regio

Deze fase kan soms heel kort zijn en in sommige gevallen jaren duren. De vlucht naar veiligheid kan lang en gevaarlijk zijn, maar ook snel met een vliegtuig gebeuren. De meeste migranten moeten wel meerdere obstakels overwinnen: langs grensposten passeren, zich verbergen, leven en reizen in onmenselijke situaties en vaak zonder zeker te zijn dat ze echt op hun bestemming zullen aankomen en wanneer. Deze reis is zwaar en laat een spoor na, zowel fysiek als mentaal. De meeste personen die gedwongen moeten vluchten vinden een eerste opvang in hun eigen regio. Een grote meerderheid zal er ook blijven. Anderen zijn ook daar niet veilig en moeten verder gaan met hun zoektocht naar bescherming. Ze trekken naar landen in het Westen, zoals België.

In deze fase zijn migranten net vertrokken en zijn ze vooral bezig met overleven. Het idee om terug te gaan is echter wel al aanwezig, vooral als de reis bijzonder gevaarlijk is of de situatie in het eerste opvangland niet veilig is. Op dit moment vragen ze zich af of het toch een goed idee was om te vertrekken.

Fase 3: opvang en asielprocedure in België

Migranten die voor het eerst in het gastland aankomen moeten in eerste instantie hun primaire behoefte kunnen vervullen. Het is dan ook belangrijk dat ze zeer snel de werking van het nieuwe land begrijpen en asiel aanvragen indien ze bescherming zoeken. Ze moeten veel leren en zich aanpassen aan een nieuw leven. Dit kan voor sommigen langer duren dan voor anderen, afhankelijk van hun capaciteiten en competenties.

Bij aankomst in het gastland zijn migranten ook opgelucht: een stuk van hun plan is voltooid. Ze zijn vaak niet voorbereid op wat hen te wachten staat: een culturele schok, teleurstelling en moeilijke procedures. Op dit moment wordt het mandaat (zichzelf in veiligheid brengen en zo ook later hun familie, achterblijvende familie economisch ondersteunen, ...) waarmee zij vertrokken zijn ook heel belangrijk en ze vrezen dat ze dat niet zullen volbrengen.

Het dubbele gevoel tegenover terugkeer speelt hier een belangrijke rol. Ze hebben heimwee en zijn nostalgisch maar durven dat niet toe te geven omdat na zo veel moeite, energie, tijd, en geld tenminste hun kans willen wagen. Boven-

dien zouden ze zich schamen om terug te gaan zonder dat hun mandaat vervuld is.

Wie in België asiel aanvraagt bevindt zich snel in een ingewikkelde procedure en moet leren deze te begrijpen.

Normaal gezien worden asielzoekers in ons land aan een opvangcentrum toegewezen. Daar moeten ze hun plaats vinden tussen heel wat mensen uit veel verschillende landen, met diverse culturen, religies en die andere talen spreken. Ze weten bovendien niet hoelang ze in de opvang zullen moeten verblijven.

Tijdens de asielprocedure zijn asielzoekers kwetsbaar omdat ze hun nood aan bescherming moeten kunnen aantonen en het verhaal van hun leven moeten vertellen aan mensen die ze niet kennen. De tijd gaat voor hen langzaam voorbij terwijl ze wachten op een beslissing. Op dit moment zijn heimwee en nostalgie sterk aanwezig. Asielzoekers denken aan het leven in hun thuisland en aan hun familie. Ze missen hun cultuur, de geuren en kleuren van hun stad, al de elementen die hen hebben gemaakt tot de persoon die ze nu zijn.

Sommigen dromen er echt van om terug te keren. Nochtans zullen de meesten onder hen hierover nooit spreken met andere bewoners van de opvangstructuren of anderen van hun gemeenschap omdat ze vrezen dat die hen dan als verraders en zwakkelingen zullen zien.

Bovendien vrezen ze dat wanneer ze hun wens om terug te keren uitdrukken dit hun asielverhaal zal ontkrachten en een positieve beslissing op hun asielaanvraag in gevaar zal brengen.

Fase 4: het krijgen van een statuut of de afwijzing van de asielaanvraag

Door het verkrijgen van een statuut voelen asielzoekers dat hun pijn, problemen en moeilijk parcours erkend worden. Ze voelen dat er een einde is gekomen aan hun strijd en dat ze uiteindelijk wel een plaats zullen vinden in de maatschappij waar ze nu moeten leven.

Het lijkt wel dat de erkenning van een statuut aanleiding geeft tot enkel positieve gevoelens. Dit klopt zeker tot op een bepaalde hoogte, maar tegelijkertijd betekent het ook voor veel vluchtelingen het begin van een nieuwe strijd om zich te integreren, een taal te leren, werk te zoeken en een sociaal netwerk op te bouwen. Het is daarnaast ook een moment waarop trauma's en psychische problemen aan de oppervlakte komen. Tijdens de vlucht en de

asielprocedure hebben de migranten een zelfverdedigingsmechanisme ontwikkeld om te overleven en niet in te storten. Als een beslissing komt valt dit mechanisme weg en kunnen vluchtelingen de controle verliezen.

Sommigen onder hen vragen zich af of er terug een toekomst zou mogelijk zijn in hun thuisland wanneer de situatie daar verbetert en terug stabiel wordt. Ze herinneren zich de mooie momenten en vergeten het gevaar en de vervolging. De "myth of return" ontstaat, ook al zullen de meesten onder hen nooit effectief teruggaan.

De personen die geen statuut krijgen, ontvangen een bevel om het grondgebied te verlaten. Dit bevel heeft als gevolg dat de opvang samen met de begeleiding bijna onmiddellijk wordt stopgezet. Mensen worden verplicht om op een heel korte termijn het land te verlaten. Migrant reageren hier op verschillende manieren op. Sommigen verzetten zich sterk tegen het idee om terug te moeten gaan. Anderen worden passief: ze verzetten zich bijna niet maar willen ook geen beslissing nemen om zelf terug te keren. De optie terugkeer wordt vaak niet overwogen door de migrant zelf omdat deze optie niet past in het oorspronkelijke plan van de migrant. Bovendien zijn de objectieven waarmee de persoon zijn land verliet nog niet bereikt.

Het is ook belangrijk op te merken dat tijdens de fase van de opvang en de asielprocedure asielzoekers heel sterk afhankelijk zijn: van de officiële instanties voor de beslissing over hun statuut en van sociaal assistenten voor de meeste alledaagse noden. Als gevolg hiervan verliezen asielzoekers hun autonomie en leren ze af hoe ze belangrijke beslissingen over hun leven kunnen nemen en dat op zo'n cruciaal moment in hun leven.

Fase 5: terugkeer en reïntegratie

Migrant die een verblijfsstatuut verkrijgen moeten dan de sterkte vinden om zich te integreren. Ze moeten ook nog hun diploma's laten erkennen, de taal van het gastland, een sociaal netwerk opbouwen en simpelweg een nieuw leven opstarten dat vaak heel anders is dat wat ze altijd hebben gekend.

Migrant die een bevel om het grondgebied te verlaten hebben gekregen hebben verschillende pistes voor zich: doormigreren naar een ander land, onwettig verblijf, vrijwillige terugkeer of gedwongen terugkeer.

Sommigen zullen de piste van het onwettige verblijf verkiezen, met alle risico's vandien: mogelijke aanhouding en opsluiting in een gesloten centrum, geen wettige toegang tot werk, risico tot uitbuiting en verhoogde kans om terecht te komen binnen de mensenhandelscircuits.

Als migranten uiteindelijk beslissen om naar hun land van herkomst terug te keren, soms met de steun van een vrijwillig terugkeerprogramma, begint een nieuwe fase van hun leven. Vaak gaan ze terug naar een land dat inmiddels veel veranderd is. Vaak zijn ze zelf heel erg veranderd. Als gevolg is het niet ongewoon dat terugkeerders het gevoel hebben om een vreemde te zijn in hun eigen land. Al deze emoties zijn moeilijk te verdragen. Een praktische en psychosociale begeleiding tijdens de reïntegratie is daarom van enorm belang.

Besluit

Asielzoekers en migranten staan tijdens alle fasen van hun migratietraject zeer kwetsbaar en ambivalent tegenover het idee om naar hun thuisland terug te keren.

Het is dus belangrijk dat sociaal assistenten deze ambivalentie en de kijk van migranten op terugkeer in de verschillende fasen van hun migratietraject kunnen begrijpen zodat ze hun cliënten op een complete manier kunnen begeleiden.

WAT KAN BEGELEIDERS HELPEN OM TERUGKEER TE BESPREKEN TIJDENS DE BEGELEIDING VAN ASIELZOEKERS?

Na de reflectie over de definitie van terugkeer, de moeilijkheden van begeleiders om over vrijwillige terugkeer te spreken en de betekenis van terugkeer voor migranten, gingen we samen met de deelnemers op zoek naar elementen of situaties die het bespreekbaar maken van terugkeer kunnen vergemakkelijken.

Spreken over het thuisland en de familie, over het thema terugkeer en niet over de concrete terugkeer

De meeste begeleiders gaven aan dat het meestal redelijk makkelijk is om met asielzoekers over het thuisland en de achtergebleven familie te spreken. Hun cliënten hebben vaak *heimwee en zijn nostalgisch wanneer ze denken over hun land*. Ze vertellen er dan ook graag over. Tijdens zo'n gesprek wordt er eigenlijk *niet concreet over terugkeer gesproken maar de thematiek is impliciet aanwezig*. De heimwee is eigenlijk de uitdrukking van een wens om terug te keren, die daarom niet noodzakelijk geconcretiseerd wordt, zoals uitgelegd in het vorige hoofdstuk.

Een vrouw vertelt dat ze in het thuisland huisvrouw was en dat ze nooit alleen was omdat haar familie en vrienden in de buurt woonden. Ze kwamen haar vaak bezoeken en ze ging ook dikwijls bij hen langs. Hier in België is het anders. Ze blijft vaak de hele dag binnen en ziet niemand.

In deze situatie is de terugkeerthematiek impliciet aanwezig. In de werkgroepen stonden

we stil bij het *belang voor begeleiders om de terugkeerthematiek te herkennen*. Niet voor iedereen was de link tussen heimwee en terugkeer even evident omdat begeleiders zich vaak te sterk focussen op de concretisering van terugkeer. Een gesprek over het verleden in het land van herkomst kan veel informatie aan de begeleider bezorgen die heel belangrijk is om de cliënt te begeleiden naar zijn toekomst. Men kan bijvoorbeeld meer te weten komen over de redenen van de vlucht, die van enorm belang zijn voor de verblijfsprocedure maar ook voor een mogelijke terugkeer (zie verder). Elementen zoals de familiesamenstelling, of het professionele verleden van de cliënt zijn voorbeelden van informatie die zowel voor een toekomst in België als in het land van oorsprong van belang is.

Afhankelijk van de relatie die de begeleider heeft opgebouwd met de cliënt, kan men tijdens zo'n gesprek het thema terugkeer ook expliciet maken, en bijvoorbeeld de vraag stellen of de cliënt denkt dat hij ooit terug zal gaan of wat de cliënt zou willen doen in het land van herkomst als hij ooit terug zou gaan. Op zo een manier blijft de vraag ook nog hypothetisch.

Naargelang de fase in de procedure, bijvoorbeeld als er een eerste negatieve beslissing komt, zal de optie terugkeer wat concreter gemaakt moeten worden als één van de mogelijke pistes (zie verder).

De analyse van het vluchtverhaal, van de redenen en doelstellingen van de migratie.

Asielzoekers en migranten vertrekken om heel verschillende redenen en doelstellingen. *Als men deze redenen en doelstellingen niet kent, kan men moeilijk over terugkeer spreken*. Zoals eerder gezegd, zal iemand in principe niet teruggaan als de redenen van vertrek nog actueel zijn en als zijn doelen niet bereikt zijn.

De analyse van het vluchtverhaal en van de redenen en doelstellingen van de migratie zijn dus noodzakelijk voor een begeleider en zijn cliënt. Mensen die vluchten voor vervolging en geweld zullen tijdens de asielprocedure in ieder geval hun verhaal moeten vertellen om te bewijzen dat ze nood aan bescherming hebben. Deze verhoren zijn vaak zeer stresserend voor de betrokkene en het gebeurt regelmatig dat ze belangrijke elementen niet vertellen simpelweg omdat zij niet weten dat juist die elementen van hun verhaal doorslaggevend kunnen

zijn voor de asielinstanties. Een voorbereidende vluchtverhaalanalyse met de begeleider of de advocaat is dus heel belangrijk. Ook voor de begeleiders is het belangrijk om te weten wat de cliënt allemaal heeft meegemaakt omdat het verleden van de persoon zijn huidige gedrag kan beïnvloeden.

Voor migranten die niet om beschermingsredenen naar België komen en dus niet in aanmerking komen voor het vluchtelingenstatuut of subsidiaire bescherming, is het soms onmogelijk om hun vooropgezette doelstellingen in België te bereiken op een wettige manier. De begeleider zal de persoon bijstaan om zijn doelstellingen hier in België te bereiken (bijvoorbeeld om de nodige documenten te verkrijgen). Als dit niet lukt, is het de rol van de begeleider om zijn cliënt te stimuleren om andere realistische pistes te vinden zoals ondersteuning vragen om terug te keren naar het land van herkomst en daar bijvoorbeeld een micro-onderneming op te starten, of de studies in het herkomstland verder te zetten. Vaak denken migranten hier zelf niet aan, omdat *terugkeer zonder hun vooropgezette doel bereikt te hebben niet in hun oorspronkelijke plan past* en wordt gezien als een mislukking. *Dit kan veranderen als door terug te keren men dichter bij zijn doelen komt* dan als men in België zou blijven.

In sommige groepen werd opgemerkt dat bepaalde migranten, na jaren in de illegaliteit te leven in België, zelf niet meer weten waarom zij naar hier zijn gekomen. Hun enige doel is dan enkel nog het verkrijgen van een verblijfsstatuut. Juist in deze situatie is het belangrijk om hen te stimuleren om over hun reden van vertrek na te denken en om te zien of het leven in de illegaliteit hen wel verder zal helpen om hun echte doelen te bereiken.

Een begeleider vertelde dat hij een cliënt had die uiteindelijk vrijwillig was teruggekeerd. De man was al een tijd in België in illegaal verblijf en gaf zelf aan dat leven moe te zijn. De begeleider had hem gevraagd waarom hij naar België was gekomen en het bleek dat de man vertrokken was om genoeg geld te verzamelen voor een tractor om de velden van zijn familie te kunnen bewerken. De begeleider legde dan uit dat met de programma's van vrijwillige terugkeer men wat ondersteuning kon krijgen en dat een tractor misschien te duur was maar dat het misschien mogelijk was om dieren te kopen om de velden te bewerken. De begeleider heeft dan de cliënt in contact gebracht met een REAB partner die het dossier verder heeft afgehandeld.

Een vertrouwensrelatie opbouwen – steun bij emoties en bij praktische zaken - het belang van huisbezoeken en informele momenten.

Het opbouwen van een vertrouwensrelatie ligt volgens alle begeleiders aan de basis van een begeleiding en is zeker noodzakelijk om over terugkeer te spreken. Alleen, zoals eerder gezegd, vinden begeleiders dat het thema terugkeer dit vertrouwen kan beschadigen.

Met de deelnemers stonden we stil bij het feit *dat het thema terugkeer de relatie kan beschadigen als deze gebaseerd is op de, verkeerde, verwachting dat de begeleider alles gaat doen om de cliënt aan een verblijfsvergunning te helpen*. Het is dus belangrijk dat de begeleider vanaf het begin zijn rol duidelijk afbakt en duidelijk maakt dat hij niet kan beslissen of de persoon een verblijfsvergunning krijgt, maar dat hij *steun zal bieden om samen met de cliënt pistes en oplossingen te zoeken*, wat de uitkomst van de procedure ook is.

Bovendien is een *authentieke vertrouwensrelatie* horizontaal en dus gebaseerd op het feit dat de twee partijen gelijk zijn. De begeleider zou ook dan zo veel mogelijk moeten proberen om geen beslissingen voor de cliënt te nemen, maar in de plaats daarvan met de cliënt te overleggen en *hem of haar te stimuleren om verschillende opties te overwegen en beslissingen zelf te nemen*. De steun bij praktische alledaagse zaken is daarbij belangrijk, omdat juist die vaak heel moeilijk zijn voor een nieuwkomer. Het is belangrijk dat de cliënt *vaardigheden worden aangeleerd* om zo veel mogelijk zelfstandig te kunnen functioneren. Die vaardigheden zal de cliënt immers nodig hebben: bij het verkrijgen van een verblijfsvergunning en wanneer beslist wordt om terug te keren.

Steun bij emoties is ook noodzakelijk in de begeleiding en voor het in stand houden van de vertrouwensrelatie. Zoals in het vorige hoofdstuk werd uitgelegd, genereert het thema terugkeer zeer tegenstrijdige gevoelens bij asielzoekers en migranten. Als dan een negatieve beslissing komt, hebben ze eigenlijk niet veel keuze meer. De cliënten hebben de bevestiging van begeleider nodig over het feit dat terug moeten voor hen heel moeilijk is, hij moet hun gevoelens erkennen. Maar de gevoelens rond het terugwillen van de migrant wanneer dit voor hem onmogelijk is, moeten ook erkend worden. Spreken over terugkeer is dus niet alleen de programma's voor vrijwillige terugkeer voorstellen, maar ook spreken over waarom

volgens de cliënt terugkeer niet kan en begrip tonen voor de motieven van de cliënt.

De meeste begeleiders gaven aan dat **informele momenten en huisbezoeken** heel belangrijk zijn om dit soort gesprekken te kunnen voeren. De relatie begeleider/cliënt is op deze momenten meer één tussen gelijke partijen. Op deze momenten voelen de cliënten zich meer op hun gemak en kan er gemakkelijker over het thuisland gesproken worden, over de familie, over het verleden.

Actuele, onafhankelijke en objectieve landeninformatie – eigen beeld van eigen land en van herkomstlanden loslaten

In alle groepen gaven begeleiders aan dat het voor hen moeilijk is om over vrijwillige terugkeer te spreken omdat zij te weinig weten over de situatie in het land van herkomst. Daarom is op zoek gaan naar actuele, onafhankelijke en objectieve landeninformatie van groot belang. Dit is ook belangrijk als de cliënt al lang weg is uit het land van herkomst en daar niet meer over een netwerk beschikt. Sommige potentiële terugkeerders willen graag objectieve informatie hebben, die hun netwerk niet noodzakelijk kan aanbieden. Officiële bronnen weerspiegelen tenslotte ook niet altijd de realiteit op het terrein.

In de groepen dachten we ook na over het feit dat we vaak een eigen idee hebben over de landen van herkomst. We denken dat sommige landen totaal onleefbaar zijn of omgekeerd, toch niet zo slecht. Dit eigen beeld moeten we zo veel mogelijk loslaten.

Objectieve landeninformatie kan ons daarbij ongetwijfeld helpen maar de perceptie van wat leefbaar of veilig is, is ook niet voor iedereen dezelfde. Vaak denken we dat het leven in België toch veel beter is dan in ontwikkelingslanden, zelfs voor mensen die in de illegaliteit leven. Dus vinden we het ook niet verstandig als mensen willen terugkeren: dat zouden we zelf niet doen. Maar we zijn in die landen niet geboren, we hebben er geen band mee, we hebben daar geen familie of vrienden. Als begeleider is het belangrijk om de cliënten bij te staan om een geïnformeerde keuze te maken, ook op basis van objectieve landeninformatie, maar er moet opgelet worden dat de finale beslissing, door de begeleider gedeeld of niet, bij de cliënt zelf blijft.

In verschillende groepen merkten deelnemers op dat het voor sommige kwetsbare mensen toch niet verantwoord is om terug te keren. Het voorbeeld werd gegeven van een alleenstaande vrouw met kinderen. Maar dit hoeft geen regel te zijn. In de video "Tussen hoofd en hart", waarvan stukjes tijdens de werkgroepen werden getoond, vertelt een Bosnische alleenstaande moeder haar verhaal. In Nederland was ze erkend als vluchteling en had ze er dus perfect legaal kunnen leven. Ze vertelt dat ze toch besloot om terug te gaan naar Bosnië toen de oorlog voorbij was omdat ze zich in Nederland niet helemaal veilig voelde. Ze was bang dat haar dochters op straat zouden opgroeien omdat ze niet thuis kon zijn voor hen in Nederland. In Bosnië kunnen haar dochters na school terecht bij haar moeder, terwijl ze werkt. Ze geeft toe dat de situatie in Bosnië moeilijk is maar ze voelt zich daar wel veilig.

Concrete informatie vanaf het begin, over de procedure en haar mogelijke uitkomsten maar ook over de mogelijkheid van vrijwillige terugkeer.

Informatie geven is een fundamentele interventie voor een psychosociale begeleiding. Het geeft mensen het gevoel dat zij in de mate van het mogelijke de situatie onder controle hebben en helpt hen om beslissingen te nemen.

Asielzoekers moeten daarom vanaf het begin goed geïnformeerd worden over wat hen te wachten staat in de procedure, wat de rol is van de verschillende instanties, en wat de mogelijke uitkomsten zijn. Ook een mogelijke afwijzing moet daarbij aan bod komen. Belangrijk van bij het begin is ook om mee te geven dat er bij een eventuele terugkeer ondersteuning beschikbaar is.

In de eerste fase van hun verblijf in België krijgen asielzoekers vaak heel veel informatie. Ze moeten de tijd krijgen om deze te verwerken en daarom moet informatie herhaaldelijk aangeboden worden. In het begin luisteren veel asielzoekers niet onmiddellijk naar de informatie over vrijwillige terugkeer die hen eventueel aangeboden wordt maar dit kan veranderen in een later stadium van hun verblijf en dan zal de informatie ook niet helemaal nieuw zijn.

Tijdens het intervisiemoment in een van de groepen werd een casus besproken waarin de begeleider, ook naar aanleiding van wat besproken was in de eerdere sessies van de

werkgroep, tijdens een van de eerste gesprekken de mogelijkheid van ondersteunde vrijwillige terugkeer aan de cliënt had uitgelegd. Tot de verbazing van de begeleider ging de cliënt, die nog geen definitieve beslissing had gekregen op zijn asielaanvraag, daarop in. Er werd contact opgenomen met een REAB partner om een dossier vrijwillige terugkeer op te starten. Een tijdje later kwam de cliënt naar de begeleider om te zeggen dat hij het recht had om de uitkomst van de procedure af te wachten. Dit klopt natuurlijk en dus ging de vrijwillige terugkeer niet door. De begeleider voelde sindsdien dat de vertrouwensrelatie beschadigd was en vroeg zich af of zijn fout niet was geweest de informatie van bij het begin mee te geven. In de groep waren de meeste anderen van mening dat informatie geven geen fout is, maar dat ze wel op een neutrale manier moet gegeven worden. Het feit dat de persoon van mening verandert is op zich ook niet vreemd maar heeft te maken met het dubbel gevoel dat migranten hebben tegenover terugkeer. Wat de begeleider misschien had kunnen doen was met de cliënt even nadenken over de redenen van zijn snelle beslissing. Deze argumenten kunnen nog nuttig worden als zijn asielprocedure negatief zou aflopen. Het is ook belangrijk dat de begeleider de cliënt laat voelen dat zijn beslissing om toch niet terug te gaan wordt gerespecteerd.

Spreken over de toekomst – politieke stellingen loslaten en alle toekomstpistes benoemen en overwegen

Gesprekken over de toekomst helpen om ook de optie vrijwillige terugkeer aan bod te laten komen. *Men kan op elk moment van de procedure over de toekomst praten.* Men kan het hebben over wat de cliënt graag in de toekomst zou willen doen in België, bij een positieve beslissing maar ook bij een negatieve beslissing. Men kan vragen of de cliënt ooit zou willen teruggaan naar het land van herkomst.

Zulke *gesprekken worden wel noodzakelijk meer concreet naargelang de asielprocedure evolueert.* Iemand die een positieve beslissing ontvangt zal een huis moeten zoeken en zelfstandig moeten leren functioneren in België. Dit is vaak moeilijk voor mensen die lang afhankelijk van anderen hebben moeten leven en dus fundamentele vaardigheden om met het dagdagelijks leven te moeten omgaan hebben afgeleerd (huishouden, afspraken en budget beheren...).

Iemand die een negatieve beslissing krijgt moet ook meer concreet nadenken over welke pistes er voor hem nog zijn in België, of ergens anders. De begeleider stimuleert dan de persoon om *alle pistes te benoemen en voordelen en nadelen te bespreken.*

Er wordt dus bekeken of er nog pistes zijn die tot een wettig verblijf kunnen leiden: nieuwe elementen voor een nieuwe asielaanvraag of een aanvraag tot regularisatie. Daarnaast kan men bekijken of er mogelijkheden zijn om naar een ander land door te reizen of terug te keren naar het thuisland. Wetende dat voor sommige mensen de illegaliteit de enige (eerste) optie zal zijn, vormt de vertrouwensband tussen de asielzoeker en de begeleider een uitgelezen kans om een aantal basisrechten mee te geven die mensen zonder wettig verblijf hebben. Dit kan mogelijk misbruik (huisjesmelkerij, uitbuiting,...) voorkomen. Tegelijk geeft het de begeleider ook de kans om te waarschuwen voor de risico's van een onwettig verblijf.

Het is ook belangrijk dat de begeleider zijn eigen *politieke stelling loslaat*. Men kan bijvoorbeeld denken dat illegaliteit niet goed is voor de persoon en voor de maatschappij maar het zou kunnen dat een specifieke persoon op een specifiek moment geen betere alternatieven ziet. De beslissing ligt in handen van de migrant zelf. De rol van de begeleider is ervoor te zorgen dat de beslissing op een goed geïnformeerde wijze genomen wordt, en dat de cliënt dus ook goed op de hoogte is van de risico's verbonden aan onwettig verblijf en andere onwettige pistes zoals schijnhuwelijken.

Maar dit geldt ook voor begeleiders die bepaalde ideeën hebben over het Belgische terugkeerbeleid. Men kan het schandalig vinden dat België terugkeer soms veilig acht naar landen en regio's als Afghanistan, Irak of Tsjetsjenië. Begeleiders mogen natuurlijk hun verontwaardiging over bepaalde beslissingen van de asielinstanties aan hun cliënten laten blijken. Maar daarna is wel het belangrijk dat ze zich concentreren op de meest realistische pistes voor de betrokkene, rekening houdend juist met wat in het bestaande juridische en politieke kader kan. Terugkeer mag dan ook niet uitgesloten worden omdat de begeleider ze niet aanvaardbaar vindt⁷. De *eigen geïnformeerde beslissing van de cliënt staat voorop*.

⁷ Vanuit het beleidsstandpunt vinden Vluchtelingenwerk en CIRÉ dat terugkeer in veiligheid en waardigheid naar risicogebieden (landen of regio's waar er nog geen algemene verbeteringen zijn) niet aanvaardbaar is.

Tijdens het intervisiemoment van één van de groepen werd de casus besproken van een jonge vrouw, net achttien geworden, met een kindje en zwanger van een tweede kind. Haar procedure was al definitief afgelopen. De vader van haar eerste kind zou vermoord geweest zijn in het land van herkomst. De vader van het ongeboren kind zou een landsgenoot zijn die erkend is als vluchteling en al wat langer in België verblijft. Met deze man heeft ze naar eigen zeggen niet echt een relatie en ze is niet verliefd om hem. Er is wel sprake geweest van trouwen en hij zou in ieder geval bereid zijn om het kindje te erkennen. Verder blijkt ze niet echt een netwerk te hebben in België los van een vriendin van haar moeder. Ze heeft nog contact met haar moeder in het thuisland ook al beweert ze niet te weten waar haar moeder juist leeft. Ze zegt graag rechten te willen studeren in de toekomst, maar ze heeft geen echte antwoorden als men haar vraagt wat ze zal doen als ze na de bevalling de opvang zal moeten verlaten.

Met de andere begeleiders werden alle mogelijke pistes geanalyseerd. De jonge vrouw kan misschien een verblijfsvergunning verkrijgen als haar tweede kind door zijn vader erkend wordt. De vraag is wel of de vader ook voor het kind zal zorgen. Ook met hem trouwen is een piste die naar een verblijfsvergunning kan leiden. In dat geval is er wel het probleem dat ze op dit moment met de vader niet echt een relatie heeft.

Het is belangrijk dat ze gestimuleerd wordt om serieus over haar toekomst te denken. Ondanks haar jonge leeftijd is er voor haar op dit moment niet veel ruimte om te dromen. Rechten studeren is een mooi doel voor de toekomst, maar in de nabije toekomst zal ze twee kleine kinderen hebben om op te voeden en zelf gaan werken zal niet evident zijn zonder

.....
ring is in de situatie) onmogelijk is. Daarom kan het programma voor ondersteunde vrijwillige terugkeer volgens Vluchtelingenwerk en CIRÉ niet worden opengesteld voor personen die naar zulke gebieden wensen terug te keren. Vluchtelingenwerk en Ciré pleiten voor een regelgevend kader rond risicogebieden dat wordt opgenomen in het programma voor ondersteunde vrijwillige terugkeer. Fedasil moet als coördinerend orgaan het advies vragen van UNHCR of een terugkeer naar bepaalde landen of regio's veilig is. Vluchtelingenwerk en Ciré gaan er echter van uit dat niet van de Belgische overheid verwacht kan worden dat zij die terugkeer in alle gevallen ondersteunt. België mag niemand (gedwongen) terugsturen noch de terugkeer bevorderen naar gebieden waar de veiligheid van de persoon in gevaar is. Bij ondersteunde vrijwillige terugkeer, net als bij gedwongen terugkeer, moet de terugkeerder naar een veilige situatie terugkeren.

iemand die op hen kan letten. Illegaal verblijf lijkt voor haar dan ook extra zwaar te zullen worden. Aanvankelijk had ze gezegd dat ze zou kunnen intrekken bij de vriendin van haar moeder, maar daarna bleek dit onmogelijk.

In het land van herkomst heeft ze haar moeder, met wie ze contact houdt. De moeder weet nog niets van het tweede kind. De jonge vrouw heeft tot nu toe de optie van vrijwillige terugkeer uitgesloten, maar zegt niet duidelijk waarom. Terugkeren naar haar moeder, die haar met de kinderen zou kunnen helpen, is een optie die misschien nog niet genoeg bekeken werd.

De begeleider vond het nuttig om deze analyse te maken en ging proberen om met het meisje verder te werken aan concrete en realistische pistes.

Werken op individuele basis – de cliënten leren kennen in hun totaliteit

Zoals eerder gezegd, kijkt elk individu zijn eigen situatie op zijn eigen manier. Zo is de perceptie van veiligheid en een leefbare situatie anders voor verschillende mensen. We hebben al gezegd dat de manier waarop migranten naar hun eigen land kijken anders is dan de manier waarop wij ze bekijken. Meer nog, migranten van hetzelfde land hebben elk hun eigen visie op hun herkomstland. Wat 'makkelijk' is voor de ene is het niet noodzakelijk voor de andere, veiligheid hangt af van vele factoren en daarom moet het gevoel van (on)veiligheid van elke migrant gerespecteerd worden.

In een van de video's getoond tijdens de sessies vertelt een vrouw, die als vluchteling uit Bosnië in Nederland was erkend, hoe ze op een bepaald moment tot het besef was gekomen dat zij in Nederland toch niet gelukkig was. Ze had daar een goed huis en eigenlijk een mooi leven, maar toch besliste zij om naar Bosnië terug te keren. De oorlog was voorbij en ook al wist zij dat de economische situatie nog heel moeilijk was, toch ging ze terug.

Op dat moment zei een van de deelnemers, die al eerder in de sessie benadrukt had dat in zijn mening mensen die echt problemen hebben niet terug willen, dat het duidelijk was dat voor deze vrouw de situatie niet zo slecht was. Met alle deelnemers hebben we dan besproken dat dit juist de kern van de zaak is. Andere Bosniërs, in dezelfde situatie hebben toch niet beslist om terug te gaan, maar zij wel. Enkel zij kon dit inschatten.

Als begeleider is het dus belangrijk om **geval per geval te werken**. Zelfs als een begeleider nog nooit een asielzoeker heeft gekend die terugkeer als een optie beschouwde, wil dit niet zeggen dat dit voor de volgende ook waar zal zijn.

Om op individuele basis te kunnen werken moet men **een persoon** zo veel mogelijk **in zijn geheel leren kennen**. Het belang van de redenen van de vlucht en de doelstellingen van de migratie werd al eerder benadrukt en uitgelegd.

Daarnaast zijn er ook verschillende andere aandachtspunten die kunnen beïnvloeden hoe men naar terugkeer kijkt. Het geslacht, de leeftijd, het opleidingsniveau, de competenties, de familiebanden in het gastland en in het thuisland, de sociale vaardigheden, zijn allemaal aspecten die een invloed kunnen hebben. Deze elementen bepalen bovendien de begeleiding die nodig is, hetzij bij terugkeer, hetzij bij een integratie in België.

Een begeleider moet er ook rekening mee houden dat **verschillende gezinsleden een verschillende mening** kunnen hebben over **terugkeer**, wat in sommige gevallen tot conflicten kan leiden.

Tijdens een van de intervisiemomenten werd de casus besproken van een familie waarin de moeder de begeleider liet verstaan dat ze graag terug naar haar familie in het land van herkomst wou. Haar man was ondertussen bezig om nog procedures op te starten om te kunnen blijven. De begeleider stelde zich vragen over hun relatie. De vrouw was namelijk redelijk onderdanig en kwam niet echt op voor haar mening. Na een gesprek bleek echter dat de man geen bezwaar had tegen een terugkeer van zijn vrouw en zijn kinderen terwijl hij in België zou blijven. Uiteindelijk kwam er een beslissing van ontvankelijkheid in hun procedure voor een medische regularisatie. De familie zou dus de opvang verlaten en op dat moment kwam de terugkeer van de vrouw niet meer ter sprake. De vrouw had wel de brochure van het REAB programma aangenomen. De groep gaf de begeleidster de tip om bij een laatste gesprek de contacten mee te geven van de REAB partner in de buurt van waar zij gingen wonen, voor in het geval dat de vrouw op een later moment toch nog zou beslissen om terug te gaan.

Binnen een gezin is het ook belangrijk om voldoende aandacht te hebben voor de **mening van de kinderen**. Begeleiders gaven aan dat ou-

ders vaak zeggen dat zij moeten blijven in het belang van de kinderen. Begeleiders delen dit idee vaak. Het is nochtans niet vanzelfsprekend dat kinderen zo graag in een vreemd land willen verblijven, zeker als zij familie, grootouders, en vriendjes hebben achtergelaten. Het hangt natuurlijk af van hun leeftijd en hoe lang ze in hun thuisland hebben geleefd, maar het is belangrijk om te onthouden dat ook kleine kinderen heimwee hebben. Het is zo dat kinderen zich meestal snel aanpassen en sneller de taal leren dan volwassenen maar het is voor hen ook frustrerend om niet goed met anderen te kunnen communiceren of als vreemd gezien te worden. Er moet dan ook met de ouders over deze aspecten gesproken worden, om te zien hoe ze het vertrek naar een ander land aan hun kinderen hebben uitgelegd en hen er attent op maken dat hun kinderen daar ook een eigen mening over hebben. Als men dan alle mogelijke toekomstpistes met de ouders bekijkt, moeten ook de voordelen en nadelen van die pistes voor de kinderen bekeken worden. Het verblijf in België kan bijvoorbeeld beter onderwijs voor de kinderen betekenen, maar als de ouders zich in onwettig verblijf bevinden, kan dit ook veel spanning meebrengen. Kinderen zullen moeilijk kunnen doorstuderen of zelfs afstuderen en moeten soms vaak van school veranderen of zelfs lange periode wegblijven van school.

REFLECTIE ROND DE BELEIDSVISIE VAN VLUCHTELINGENWERK EN CIRÉ OVER EEN INTEGRALE BEGELEIDING IN DE ASIELOPVANG

Kernpunten van de beleidsvisie voor een integrale omkadering in de asielopvang

Zoals aangegeven in de inleiding, heeft Vluchtelingenwerk Vlaanderen aan een visie voor een integrale omkadering in de asielopvang gewerkt. Deze visie, die ook door CIRÉ wordt gedragen, stelt een wettelijk verankerd tweesporentraject voor, gekoppeld aan een gespecialiseerde begeleiding in beide trajecten. Dit traject ziet er in het beleidsvoorstel als volgt uit:

Vanaf het ogenblik van de asielaanvraag zou de asielzoeker duidelijk gemaakt moeten worden dat hij in een dubbel traject is terechtgekomen: een verblijfstraject én een terugkeertraject.

Een kwaliteitsvolle en geïndividualiseerde begeleiding op maat, waarin de noden van de asielzoeker centraal staan, zou ervoor moeten zorgen dat de asielzoeker zich niet alleen meer menselijk behandeld voelt, maar ook dat hij beter is voorbereid om om te gaan met elke mogelijke uitkomst van de verblijfsprocedure, zij het een verblijf in België, zij het een terugkeer.

Het tweesporentraject omvat duidelijke trajecten rond enerzijds de verblijfsprocedures en anderzijds het terugkeerproces. De trajectbegeleiding werkt constant simultaan op deze beide sporen. Deze begeleiding gebeurt mogelijk door één trajectbegeleider die de asielzoeker volgt vanaf dag één tot op het einde van het traject en indien nodig door opeenvolgende begeleiders.

De *trajectbegeleider* krijgt de rol van een 'navigator', waardoor hij in staat wordt gesteld om linken te leggen tussen de diverse actoren die beslissingen nemen of acties ondernemen en om hierover te communiceren met de asielzoeker. Dit betekent dat elke actor de trajectbegeleider erkent in die rol.

De trajectbegeleider is essentieel een procedurebegeleider voor alles wat het verblijfstraject betreft, maar ook een terugkeerbegeleider. Hij werkt in nauwe samenwerking met de *sociale assistent*, die vooral belast is met het sociale welzijn: leven in het centrum, school, opleidingen, vrijetijdsbesteding, gezinsleven, specifieke problemen van kwetsbare groepen, ... Met de *advocaat* communiceert de trajectbegeleider voortdurend over de verblijfsprocedures maar ook over het terugkeerproces.

Vertrekkende van een individuele 'assessment' van elke asielzoeker stelt de trajectbegeleider zich de vraag: hoe kan ik de asielzoeker bijstaan om zijn noden te vervullen binnen de grenzen van het wettelijke kader dat bestaat. De noden kunnen worden vervuld door een verblijf in België, maar als de asielinstanties beslissen dat het niet kan, dan gaat de trajectbegeleider samen met de afgewezen asielzoeker op zoek naar een andere manier om dezelfde noden te kunnen vervullen, eventueel door een terugkeer.

Het *tweesporentraject* kent verschillende fasen. *In het begin* van de procedure focust men op een *informatieproces*, waarbij de procedure en de uitkomsten worden uitgelegd en waarbij informatie rond het verhaal en de migratiemotieven van de cliënt worden verzameld. Daarnaast wordt ook een *keuzeproces* opgestart, waarbij de trajectbegeleider de cliënt zoveel mogelijk stimuleert en activeert om verschillende opties te overwegen.

Na de eventuele afwijzing van de asielprocedure, wordt de *terugkeerbegeleiding concreter*, ook al blijft men zoeken naar mogelijke verblijfspistes. Ook andere mogelijke pistes, zoals doorreizen naar een ander land, worden bekeken.

Kern van de visie is dat de afgewezen asielzoeker vanaf de definitieve afwijzing van de asielaanvraag *bescherming* krijgt *tegen arrestatie en gedwongen verwijdering*, zolang hij een bereidheid vertoont tot medewerking met de begeleiding. De *opvang wordt ook verlengd* voor de tijd die nodig is voor de begeleiding.

Het is aan de *trajectbegeleider om de medewerking van de afgewezen asielzoeker te*

evalueren en om te bepalen hoeveel tijd er nog nodig is voor de begeleiding. Deze termijnen worden afgesproken met Fedasil (bevoegd voor de opvang) en de Dienst Vreemdelingenzaken (bevoegd voor gedwongen repatriëring) die zich engageren om ze te respecteren.

De trajectbegeleiding eindigt indien:

- de cliënt **beslist tot terugkeer**: in dat geval wordt het dossier doorgegeven aan een service provider (dienstverlener) die terugkeerondersteuning aanbiedt.
- de cliënt alsnog een **verblijfsstatuut** krijgt.
- de cliënt **terugkeer of verdere medewerking blijft weigeren of verdwijnt**: in dat geval is hij **niet meer beschermd tegen een arrestatie**. De **trajectbegeleider stelt regelmatig rapporten op van de perspectieven op een 'vrijwillige' terugkeer**. De trajectbegeleider heeft geen beslissingsmacht maar op basis van deze rapporten wordt de medewerking door de DVZ vastgesteld.

Als er een "niet-medewerking" wordt vastgesteld, kan de politie optreden in de opvangstructuren. Dit gebeurt door een gemotiveerde beslissing van de Dienst Vreemdelingenzaken die aan de trajectbegeleider en rechtstreeks aan de niet-meewerkende afgewezen asielzoeker wordt gecommuniceerd. Deze krijgt een bepaalde termijn (15 dagen) om de beslissing te aanvaarden, deze aan te vechten of niets te ondernemen. Indien de beslissing van de Dienst Vreemdelingenzaken niet ten gronde weerlegd wordt, kan Dienst Vreemdelingenzaken de politie contacteren met het oog op het oppakken van de afgewezen asielzoeker, indien die zich nog in de opvangstructuur bevindt.

Reflectie in de werkgroepen rond de visie voor een integrale begeleiding

De voorstelling van de visie heeft verschillende, soms felle reacties gegenereerd in de werkgroepen. Dat is logisch, aangezien het voorgestelde model een sterke impact zou hebben op het huidige werk van de begeleiders en hun functies en taken mogelijk zou veranderen.

Op sommige punten konden de meeste begeleiders toch akkoord gaan met de voorgestelde visie. Andere aspecten waren dan voor verschillende begeleiders moeilijk met hun werk en mandaat te verzoenen.

Een gelijkvormige begeleiding van bij het begin van de procedure en duidelijkheid over de uitkomsten

In alle groepen gingen de begeleiders ermee akkoord dat meer uniformiteit in de begeleiding van asielzoekers gewenst is. Op dit moment worden asielzoekers op heel verschillende manieren begeleid afhankelijk van de opvangstructuur. Theoretisch vonden de meeste begeleiders ook dat een asielzoeker best van in het begin één begeleider toegewezen wordt die dan dezelfde blijft. Dat zou de vertrouwensrelatie bevorderen en ook de begeleiders in staat stellen om de cliënten en hun dossiers echt te leren kennen. Het zou ook helpen om tegenstrijdige boodschappen van verschillende actoren te vermijden. Dit punt zagen ze wel moeilijk waar te maken in het huidige Belgisch opvangsysteem in twee fasen.

Het feit dat van in het begin duidelijkheid wordt geschept rond de verschillende mogelijke uitkomsten werd ook door iedereen als positief gezien. De meesten gaven ook aan dit al wel te doen, alleen blijven cliënten toch hopen op een positieve beslissing. Een duidelijker traject met een methodiek voor begeleiders om alle pistes, inclusief terugkeer, te bespreken op verschillende momenten van de procedure is dan ook zeker gewenst.

In alle groepen werd opgemerkt dat zolang er geen duidelijkheid komt rond regularisatie, met criteria die geldig blijven ook voor de toekomst en niet met eenmalige campagnes, het bespreken van terugkeer moeilijk is omdat cliënten op de volgende regularisatiecampagne blijven wachten.

Verlenging van de periode voor het vertrek uit de opvangstructuur na afwijzing van de asielaanvraag

Alle begeleiders waren ermee akkoord dat het in het algemeen heel moeilijk is om concreet over terugkeer te spreken voordat een beslissing in de procedure is ontvangen.

Voordien zijn de cliënten vaak overtuigd dat ze wel een positieve beslissing zullen krijgen en dat er dus geen nood is aan een "plan B". Als de beslissing komt moeten de afgewezen asielzoekers tegenwoordig heel snel de opvang verlaten. Op dat moment wanneer terugkeer een plan B zou kunnen worden, hebben die mensen helemaal geen begeleiding. Een verlenging van de opvang met een begeleiding die gericht wordt op toekomstperspectieven, waaronder ook terugkeer, lijkt dan noodzakelijk.

Er werd met de deelnemers nagedacht over de duur van deze verlenging en de nood aan flexibiliteit voor zo'n termijn, zoals in de beleidsvisie voorgesteld. Het feit dat de begeleiders zelf zouden moeten doorgeven aan de Dienst Vreemdelingenzaken dat een persoon niet langer aan het traject meewerkt, vonden de meeste deelnemers moeilijk te aanvaarden (zie verder). Sommige deelnemers merkten op dat men een duidelijke maximumtermijn zou moeten vaststellen om te vermijden dat de cliënt zou beweren mee te willen werken aan mogelijke vrijwillige terugkeer enkel om zijn opvang te verlengen. Deelnemers vonden dat een periode van 1 à 3 maanden in de meeste gevallen voldoende zou moeten zijn.

Eindpunt van het traject – aanbevelingen rond "perspectieven op een vrijwillige terugkeer" aan de Dienst Vreemdelingenzaken

Over het eindpunt van het traject waren de meningen wat verdeeld. Een meerderheid van de deelnemers vond dat een samenwerking met de Dienst Vreemdelingenzaken hun neutraliteit als hulpverleners zou beschadigen. Ze vonden dat het nu al vaak moeilijk is om hun cliënten uit te leggen dat ze geen beslissingen nemen over hun verblijf en geen invloed hebben op de procedure. Aanbevelingen doorgeven aan de Dienst Vreemdelingenzaken rond het al dan niet meewerken van de cliënt in de laatste fase van het traject zou dit tegenspreken.

Bovendien vonden de meesten dat het formuleren van zulke aanbevelingen niet bij hun mandaat paste als hulpverleners maar eerder een rol is van overheidsinstanties. Daarnaast is het mandaat van sommige organisaties (zoals CAW's en sociale diensten van ngo's) hulpverlening aanbieden aan mensen die het nodig hebben ongeacht hun statuut. Daarom betekent het stopzetten van de materiële opvang na de afwijzing van de asielaanvraag, voor hen niet automatisch dat ook alle vormen van begeleiding stopgezet worden. De boodschap dat de begeleiding aan het einde van het traject zou stoppen kunnen ze dus niet geven.

Andere begeleiders vonden dat zulke afspraken met de Dienst Vreemdelingenzaken aan het einde van het traject toch compatibel zijn met hun mandaat als hulpverleners (zelfs van ngo's of CAW's). Ze vonden dat duidelijkheid in verband met de mogelijke uitkomsten van de procedure en duidelijke afspraken in verband met het einde van het traject en de opvang ook in het voordeel van de cliënten zijn, die al ge-

noeg in de onzekerheid moeten leven. Werken aan vrijwillige terugkeer als alle verblijfsmogelijkheden uitgeput zijn, zien ze als logisch om die persoon te helpen naar de duurzaamste toekomstpiste voor hem of haar. De keuze blijft dan uiteraard bij de persoon maar wordt op een bewuste manier genomen. Als de cliënt het traject stopzet, bijvoorbeeld door te verdwijnen, weet die persoon dat hij daardoor niet langer zal beschermd worden voor detentie en gedwongen repatriëring. Op dat moment vonden deze begeleiders het niet vreemd om dit door te geven aan de Dienst Vreemdelingenzaken.

Als voorwaarde stelden ze wel dat procedures op een kwalitatieve en transparante manier zouden plaatsvinden en dat er de garantie zou zijn dat iedereen die bij terugkeer gevaar loopt een statuut krijgt. Ook voor mensen die niet terug kunnen om redenen die buiten hun macht liggen zouden er oplossingen gezocht moeten worden om te vermijden dat hun enige optie de illegaliteit is. Sommige begeleiders gaven aan dat dit nu niet het geval is en dat er daardoor ook geen vertrouwen is om met de Dienst Vreemdelingenzaken samen te werken.

Rol en taken van de trajectbegeleider

In de visie door Vluchtelingenwerk en CIRÉ voorgesteld, is het de trajectbegeleider die asielzoekers vanaf het begin van de procedure tot het einde van het tweesparentraject bijstaat. Deze figuur wordt beschreven als verschillend van de sociaal assistent.

Het onderscheid tussen deze twee figuren werd door de meeste begeleiders als problematisch gezien. De meerderheid van de deelnemers gaf aan zich in hun huidig werk bezig te houden met zowel procedurele aspecten als sociale aspecten van de begeleiding. Ze gaven toe dat dit niet altijd gemakkelijk is omdat beide aspecten veel tijd in beslag nemen en dat het soms gebeurt dat men het één of het ander verwaarloost. Toch zouden ze dit probleem niet oplossen door een extra figuur te creëren maar eerder door wat duidelijkere regels vast te stellen rond het aantal cliënten dat een begeleider toegewezen krijgt. Ze vinden dat het feit dat ze de sociale en alledaagse aspecten van de begeleiding opvolgen hen helpt om een vertrouwensrelatie met de cliënt op te bouwen. Via informele momenten kunnen ze ook nog informatie bekomen over het verleden van de cliënt. Dit is allemaal nodig om aan het vluchtverhaal te werken en om de juiste noden en doelen van de cliënten te begrijpen. Omgekeerd, de procedure en de uitkomsten daarvan nemen een

heel groot deel van de aandacht en de energie van de asielzoeker. Daarom is het belangrijk voor de sociaal assistent om deze aspecten ook te kunnen opvolgen. Volgens de tegenstanders van de ontduubeling van de begeleiding zou een extra actor ook verwarrend zijn voor de cliënt die al te maken heeft met genoeg verschillende instanties.

Andere begeleiders vonden dat een splitsing van de twee figuren wel kon en in hun mening ook wenselijk was. In sommige diensten waren zij eigenlijk al zo aan het werken. Een begeleider hield zich vooral bezig met alles wat de emotionele en sociale aspecten van het alledaagse leven betreft. Deze begeleider speelt ook wel een rol in toekomstbegeleiding, vooral dan voor het emotionele luik. Een andere volgt alle procedurele aspecten op, inclusief de uitleg over een negatieve beslissing en de bespreking van mogelijke toekomstpistes, maar dan meer in een juridisch kader. Hun werk zagen ze als complementair en ze gaven ook toe dat het absoluut belangrijk is dat er een goede communicatie bestaat tussen de twee begeleiders en dat ze goed op de hoogte zijn van mekaars werk. Als voordeel van deze situatie zagen ze de specialisatie van de begeleider en de mogelijkheid om dieper in te kunnen gaan op alle aspecten. In hun ervaring was deze splitsing niet verwarrend voor de cliënten.

Alle begeleiders stelden zich wel vragen over de praktische haalbaarheid van de invoering van een trajectbegeleider. Ze vragen zich af of zo iemand verbonden zou zijn aan de opvangstructuur of gecentraliseerd zou worden door Fedasil. Ook hoeveel trajectbegeleiders nodig zouden zijn was een terugkomende vraag. Begeleiders van LOI's vroegen zich ook af hoe zo'n systeem zou werken voor hun structuren aangezien ze heel verschillend zijn wat het aantal plaatsen betreft. Ze vonden dat er dus nood was aan een verdere uitwerking van de visie met het oog op praktische uitvoering en haalbaarheid in de Belgische context.

BESLUIT

Het belangrijkste resultaat van dit jaar werking met begeleiders van verschillende structuren en regio's is dat we een veranderde houding opmerken tegenover het thema terugkeer. Opvallend in de laatste sessies van de werkgroepen was dat deelnemers die hun dossiers beschreven, al voor zichzelf een eerste analyse hadden gemaakt van wat de mogelijke pistes voor hun cliënten waren en dat ze ook de piste terugkeer hadden geanalyseerd. In hun analyse hadden ze aandacht gehad voor de belangrijke aandachtspunten die in het theoretische deel van de werkgroepen besproken waren, zoals familie, opleiding, verleden in het land van herkomst. Ook hadden verschillende begeleiders geprobeerd om meer aandacht te hebben voor de redenen van de migratie en de doelen van de cliënten. Velen onder hen deden dit al voor deze werkgroepen. Het verschil is dat al deze aspecten nu niet enkel met een "verblijfsbril" worden geanalyseerd, maar ook met een "toekomstbril" die ook de optie terugkeer aan bod laat komen.

Dat wil niet zeggen dat het bespreekbaar maken van terugkeer plots makkelijk is geworden, noch dat de begeleiders hun vragen rond "hoe vrijwillig is terugkeer?" en "de duurzaamheid van vrijwillige terugkeer" zijn vergeten. Het is wel zo dat er meer openheid is om de optie terugkeer ook als volwaardige toekomstoptie te bekijken.

Ook al werd de beleidsvisie van Vluchtelingenwerk en CIRÉ op verschillende punten bekritiseerd, iedereen was het erover eens dat er nood is aan een begeleiding op maat van de asielzoeker waarin de noden van de cliënt centraal staan en waarin terugkeer ook als een van de opties systematisch aan bod komt. Het is duidelijk dat er verder afstemming zal moeten gezocht worden tussen de eerstelijns, het beleid en de politiek, maar het werk van dit jaar betekent voor ons een belangrijk eerste stap in de richting van een geïntegreerde begeleiding.

Verschiedende vragen konden we dit jaar echter niet beantwoorden waarbij de belangrijkste

vraag was: "wanneer is het het juiste moment om expliciet over terugkeer te spreken?". De reden waarom we hierop geen antwoord hebben kunnen vinden is enerzijds dat het juiste moment niet hetzelfde is in elk dossier en dit dus geval per geval moet bekeken worden. Anderzijds is er nood aan een goed uitgewerkte methodiek die begeleiders kan helpen om het juiste moment en de juiste techniek te vinden om terugkeer te bespreken in de verschillende fasen van de procedure. Ook de grote diversiteit tussen opvangstructuren en de inhoud van de taken van begeleiders maakt het moeilijk om een antwoord te vinden dat voor iedereen zou werken.

Andere vragen hebben we niet kunnen beantwoorden omdat het antwoord in de handen van de overheid ligt. Het gaat onder andere over hoe kan men aan terugkeer werken als er geen duidelijkheid is over de verblijfsmogelijkheden, zoals regularisatie. Ook voor mensen die niet terug kunnen om redenen die buiten hun macht liggen kan enkel de overheid oplossingen vinden om te vermijden dat hun enige optie de illegaliteit is.

Ook is het de taak van de overheid om ervoor te zorgen dat begeleiders de nodige tijd en middelen hebben om zich volledig op de begeleiding van hun cliënten te kunnen concentreren.

Nog een belangrijke vaststelling van de deelnemende begeleiders was dat de tijd nemen om over dit onderwerp na te denken samen met collega's van andere opvangstructuren en over hun eigen weerstanden te kunnen praten voor hen erg nuttig was geweest. De nood aan intervisie in het algemeen en ook specifiek gericht op toekomstbegeleiding werd daarmee hard benadrukt.

Tenslotte werd het werkproces in de werkgroepen heel positief geëvalueerd en de nood om dit soort reflectie en vorming op een grotere schaal te organiseren werd in verschillende groepen benadrukt.

Op deze veelbelovende basis willen Vluchtelingenwerk en CIRÉ in de komende jaren beleids- en projectmatig verder werken om nog meer stappen te kunnen zetten naar een integrale toekomstbegeleiding van asielzoekers en andere migranten in België.

Verantwoordelijke uitgever: Els Keysman

Vluchtelingenwerk Vlaanderen
Gaucheretstraat 164
1030 Brussel
Tel.: 02/ 274 00 20
Fax: 02/ 201 03 76
info@vluchtelingenwerk.be
www.vluchtelingenwerk.be

© Vluchtelingenwerk Vlaanderen, december 2010